

УДК 008:17.021.21(091)

Крижановська Т.І. – кандидат педагогічних наук, доцент РДГУ;
Пелячик І.Ф. – кандидат педагогічних наук, доцент РДГУ

Проблеми комплексного розвитку художньої культури особистості

Особливістю впливу мистецтва на особистість є його багатогранність та цілісність. Прекрасне завжди було і є могутнім стимулом діяльності та спілкування людей, їх творчої самореалізації. Звертаючись до найдосконаліших зразків людської творчості, художнє виховання має на меті збагачення духовного світу людини, розвиток її вміння бачити, відчувати прекрасне, творити за законами краси.

Засобами цілеспрямованого художньорозвиваючого впливу в умовах загальноосвітньої школи є предмети естетичного циклу: література, музика, образотворче мистецтво, хореографія. Цей вибір не є випадковим, а сформованим протягом тривалої історії розвитку педагогічної традиції. К.Станіславський, вказуючи на вирішальну роль слова, музичного звуку, інтонації, зорового образу на художнє сприйняття особистості писав: „З усіх п'яти чуттів зір – найбільш чуйний у сприйнятті враження. Слух також дуже чутливий. Ось чому легше всього впливати на наші почуття через око та вухо” [8; 218].

Кожен вид мистецтва володіє специфічними виразними засобами і можливостями впливу на особистість. Музика виділяється особливою емоційною глибиною, динамікою у відтворенні явищ життя, тобто процесуальністю. Ці можливості не притаманні живопису, який є статичним мистецтвом, але може надати повну інформацію про зовнішній світ, звертаючись до найвичерпнішого органу людського сприйняття – зору. Водночас музична мова виявляється слабкою у змальовуванні конкретних образів оточуючого світу, безпосереднього вираження думок та почуттів, уявлень людей, викликаючи до активної діяльності процес мислення, уяву, – це сильні сторони літературного мистецтва. Тому важливою умовою художнього розвитку особистості є реалізація комплексного підходу до цього процесу.

Нагадаємо, що комплексом є єдність взаємодіючих відносно самостійно існуючих систем. Більшість процесів, об'єктів, що оточують нас, є системами, що існують об'єктивно, поза нашим бажанням. Комплексна ж цілісність не виділяється самостійно з об'єктивної реальності. Її функціонування передбачає його створення для задоволення потреб суб'єкта [5]. Комплекс є початковим етапом формування системи (під системою розуміємо художню культуру особистості як кінцеву мету її розвитку).

М.Римський-Корсаков вважав, що у процесі мистецького впливу на особистість живопис дає реципієнту образ та думку, а потрібно створити у своїй уяві настрій. Поезія слова дає думку, за нею необхідно відтворити образ та настрій, а музика безпосередньо дає настрій і за ним потрібно відобразити думку та образ, а іноді і просто образ. Жоден із видів мистецтва не спроможний розв'язати увесь спектр завдань художнього розвитку і виховання, хоч кожен з них бере участь у їх вирішенні, маючи власну кінцеву мету та володіючи певною специфікою впливу на особистість. Лише сукупність мистецтв може розвинути багатство людських потенцій, зробити особистість дійсно багатогранною, допомогти удосконаленню усіх сторін її психіки і збагаченню внутрішнього світу [2; 46].

Доцільність комплексного використання мистецтва в процесі педагогічного впливу визначається також наявністю системи взаємозв'язків між окремими видами мистецтва. Так генетичний зв'язок виявляється у спільній, утилітарній природі походження мистецтв; морфологічний – у системі спільних закономірностей будови зразків мистецтва: образного змісту, специфіки виразних засобів, принципів формотворення, проявів художнього методу та стилю. Функціональні зв'язки виявляються у наявності ряду спільних функцій, які виконує мистецтво як форма суспільної свідомості в цілому та його окремі види.

Таким чином, комплексний підхід до процесу художнього розвитку особистості, на нашу думку, передбачає не лише об'єднане „звучання” декількох самостійних творів, але, перш за все, об'єднаний розвиток когнітивної, афективної та праксеологічної (діяльнісної) компонент художньої культури особистості школяра, поєднання різних форм його мистецької діяльності (за умови її перебігу на основі

теоретичного мислення, спрямованого на усвідомлення суті мистецького явища, відкриття його внутрішніх та зовнішніх зв'язків, реального та мисленнєвого експериментування з цією метою). На жаль, досить часто школярі виконують лише репродуктивну роботу, не розуміючи її суті. Можливо однією з причин поширення у шкільній практиці цього явища є існуюча предметна система викладання дисциплін естетичного циклу, яка не забезпечує цілісного художнього розвитку учня.

Саме комплексність навчального процесу стимулює асоціативну роботу свідомості, активізуючи процес пізнання. Володіючи відносно самостійністю комплекс мистецьких зразків набуває нового „вигляду”, а створений багатогранний художній образ отримує нову якість за змістом і за формою, збагачуючи можливості свого впливу на особистість.

Проблема комплексного використання мистецтва у процесі мистецького виховання породжена самим життям. На думку Н.Аніщенко, на шляху становлення художньої культури людства діяли 2 яскраво виражені тенденції: диференціююча та інтегруюча. Перша виявляється у збереженні суверенності кожного мистецтва, друга – в тяжінні до синтезу. Різним періодам розвитку мистецтва характерні як розчленування, так і збереження синтетичних починань [1; 67]. Так висхідне синкретичне дійство в процесі свого розвитку розпалося на ряд самостійних мистецтв. Прагнення до їх об'єднання в єдине ціле простежується у наступних епохах: наприклад, давньогрецький театр, середньовічна архітектура, музично-театральні жанри, синтез слова та музики у романтичному мистецтві, складні синтетичні жанри ХХ сторіччя.

Ще Аристотель вважав, що всі мистецтва мають єдину спільну основу відображення дійсності – мімізис (наслідування). Мистецтва близькі між собою тим, що відображаючи дійсність, копіюють її. Відмінність між ними – у об'єкті, способі відображення, специфіці мистецької мови. Аристотель наголошує, що у процесі духовного виховання підрастаючого покоління необхідно впливати на молодь мистецтвами усіх видів: за допомогою барв та образів, наслідуючи природу, з допомогою голосу та слова, гармонії та звука. Саме в античний період були сформовані головні положення „музичного” (від „муза”, „мусичний” – тобто освічений, вихований), що поєднує декілька мистецтв і є, на думку Платона, суттєвим виховним засобом, спроможним морально вдосконалити людську особистість [6; 7].

Свідченням важливої ролі мистецтва у навчально-виховному процесі є давні українські педагогічні традиції. Зокрема, братські школи, що виникли на Західній Україні у XVI столітті, мали на меті виховання національних культурних сил, здатних протистояти тиску поневолювачів. Значний слід в історії становлення вітчизняної педагогічної системи залишила діяльність Острозького та Київського колегіумів, де вивчались предмети художньо-естетичного циклу: музика, риторика, піїтика, література. Студенти колегіумів часто ставали „мандрованими дяками” – виконавцями кантів, псалмів, вертепного дійства, що свідчить про їх ґрунтовну та різнобічну мистецьку підготовленість [4]. М.Аркас вважав українців XV-XVII століть набагато освіченішими і культурнішими від своїх сусідів. І цим потрібно завдячувати, перш за все, братським школам. Свідченням тому став небувалий розвиток у той час архітектури, малярства, різьбярства, орнаментики, портретного живопису, музичного мистецтва, які славили наших майстрів далеко за межами України.

Традиція диференційованого вивчення предметів художньо-естетичного циклу існувала також у Київській Академії, де вивчалась музика, живопис, література та інші мистецтва. Про високий рівень викладання цих дисциплін свідчать імена випускників закладу: літераторів Ф. Прокоповича, Д.Туптала, Г.Сковороди, що був також талановитим музикантом-композитором, художників Д.Галатовського, Л.Тарасевича, композиторів М.Березовського, А.Веделя та інших діячів української культури [7; 238].

Продовженням навчального процесу у цьому закладі був академічний театр, що являв взаємодію музичного, хореографічного, образотворчого, літературного та акторського мистецтв, що у процесі інтеграції збагачували сприйняття дії глядачами. Таким чином, навчальні заклади XVI-XVIII ст. застосовували комплексний вплив мистецтва як важливу умову навчального процесу.

Аналогічний підхід спостерігається в педагогічній спадщині українських композиторів XIX століття.

М.Лисенко вважав, що в дитячому віці процес художнього виховання необхідно здійснювати засобами музичного обрядового фольклору, який має синкретичну природу, об'єднуючи музику, поезію, хореографію, елементи театралізації. Це дає можливість цілісно підійти до процесу художнього розвитку, комплексно формуючи всі складові елементи художньої свідомості особистості. Збірка М.Лисенка „Молодощі” (1875 р.) створена на фольклорному матеріалі із залученням елементів гри,

танцю, театрального мистецтва. Про принципову позицію композитора у питанні комплексного підходу до художньо-розвиваючого процесу свідчить його особлива увага до жанру опери, зокрема дитячої, що має, як відомо, синтетичну природу. Слід нагадати також, що М.Лисенко став засновником одного із перших комплексних мистецьких навчальних закладів – музично-драматичної школи в Києві.

У доробку К.Стеценка знаходимо думку про виключну роль мистецтва в емоційно-чуттєвому формуванні дитини: „поезія, музика, співи, художнє малярство, скульптура й беруться за те, щоб заповнити нашу уяву прекрасними образами і витиснути звідти все недобре, аморальне й дике”, – вважав він. Педагог зазначав, що фольклор сприяє розвитку у дитини потягу до прекрасного, пробуджує її творчі сили. Працюючи з дітьми молодшого шкільного віку, К.Стеценко спирається на поєднання поетичного, музичного, хореографічного елементів, які містяться у дитячих народних піснях. Слід пригадати також і дитячі опери, створені композитором. Вони синтезують казковий сюжет, популярні народні наспіви, танці, словесно-поетичний текст та декорації, завдяки чому є доступними як виконавцям-дітям, так і слухачам [9; 37].

Комплексне використання мистецтва, зокрема музичного фольклору з метою всебічного розвитку дітей знаходимо в педагогічній спадщині В.Верховинця, який залучав дітей до активної ігрової діяльності на фольклорному ґрунті. Його збірка „Весняночка” переконливо підтверджує позицію українського педагога: ніщо так не розвиває розумову, емоційну, творчу сфери свідомості дитини, як музичні ігри, що являють собою комплексне поєднання рухів, танцю, співу, драматизації.

Послідовник М.Лисенка – М.Леонтович у власній педагогічній практиці також використовував об’єднаний вплив декількох мистецтв. Зокрема, він не обмежувався рамками однієї лише музичної дисципліни, а прагнув включити до неї предмети художнього циклу. Наприклад, під час прослуховування музичних творів на уроках в одній з київських гімназій, він за допомогою художника Д.Ільєнка використовує „супровід” у вигляді пластичних образів, відповідного освітлення. Композитор вважав, що в процесі такого сприйняття у свідомості людини закріплюються асоціативні зв’язки, що активізуються під час наступного подразнення певного органу чуття. У психології це явище отримало назву синестезії (гр. – одночасне відчуття) – виникнення відчуття не лише у чуттєвому органі, на який діє подразник, але одночасно і в іншому органі чуття. М.Леонтович вводить у шкільну практику „сумований” показ художнього матеріалу на основі кольору та світлотіней, з одного боку, та музичних звуків – з іншого, вважаючи, що поєднання кольору з музикою є однією з умов цілісного сприйняття художнього образу [3; 17].

Історичний аналіз вітчизняного педагогічного спадку свідчить: на шляху становлення української музичної педагогіки були етапи, коли в художньо-виховному та освітньому процесах неабияку роль відігравали комплексність, системність, інтеграція. Можливо сьогодні, коли ренесансні явища охопили усі сторони духовного життя українців, варто відродити, активізувати та зробити систематичним застосування у шкільній практиці цього безумовно результативного, перевіреного життям педагогічного підходу?

Джерельні приписи

1. **Анищенко Н.В.** Формирование художественного восприятия младших школьников средствами комплексного взаимодействия искусств: дисс.... канд. пед. наук / Анищенко Н.В. – К., 1993.
2. **Ванслов В.В.** Всестороннее развитие личности и виды искусства / В.В. Ванслов. – М.: Советский художник, 1966.
3. **Иванова Л.А.** Педагогическое наследие Н.Д.Леонтовича: автореф. дисс... канд. пед. наук: 13.00.05 / Л.А. Иванова. – К., 1988.
4. **Ісаєвич Я.** Братства і українська музична культура XVI-XVIII ст. / Я.Ісаєвич // Українське музикознавство. Вип. 6. – К., 1971. – С. 48-50.
5. **Комарова А.И.** Эстетическая культура личности / А.И. Комарова. – К.: Вища школа, 1988. – С. 12-13.
6. **Матонис В.П.** Музыкально-эстетическое воспитание личности / В.П. Матонис. – Л.: Музыка, 1988. – С. 8-11.
7. **Некрасова Т.** Київська Академія та її значення у розвитку освіти та професіоналізму / Т.Некрасова // Українське музикознавство. Вип. 6. – К., 1971.
8. **Станиславский К.С.** Работа актера над собой / К.С. Станиславский // Собр. соч. В 8 т. – М.: Искусство. – 1954. – Т. 2.
9. **Федотов С.Є.** Кирило Григорович Стеценко / С.Є. Федотов. – К.: Муз. Україна. – 1977.

Резюме

Розглядаються проблеми комплексного виховання особистості в історичній ретроспективі.

Ключові слова: особистість, мистецька діяльність, виховання.

Summary

The problems of complex education of personality are examined in a historical retrospective view.

Key words: personality, artistic activity, education.